

Mi újság a MOKKA háza táján? Az IMOLA (Integrált MOKKA, ODR, OLA) koncepció

Az elmúlt két évtized során több kezdeményezés is született közös katalógusok és közös katalógizáló rendszerek létesítésére. A cikk első felében ezeket tekintem át (a teljesség igénye nélkül), kiemelve két – mindmáig meghatározó jelentőségű – projektet: a MOKKA-t és az ODR-t. A cikk második felében bemutatom az „IMOLA”-konceptiót, amelynek keretében egy munkaterv készült a MOKKA, az ODR és az OLA szolgáltatások korszerűsített, közös alapokra helyezett és teljes mértékben integrált megvalósítására.

Visszatekintés: a hazai közös katalógizálás vázlatos története

Előzmények

A könyvtári számítógépesítés térhódítása nyomán a hetvenes, hazánkban inkább a nyolcvanas évektől kezdve egyre több könyvtárban működött valamilyen gépi katalógus. Ezek a katalógusok hosszú időn keresztül egymástól elszigetelten, általában csak a könyvtár falai között voltak elérhetők. Az internet megjelenésével vált lehetővé, hogy a katalógusokat távolról is elérhetővé tegyék. Ekkor vált közzismertté és elterjedtté az OPAC (online nyilvánosan elérhető katalógus). A technikai lehetőségek bővülésével párhuzamosan egyre növekedett annak igénye is, hogy a katalógusokban ne csak külön-külön, hanem együttesen is lehessen keresni. A nyolcvanas évek végétől, a kilencvenes évek elejétől ez a célkitűzés egyre határozottabbá vált.¹

OSZKÁR

A központosított keresés igénye mellett annak gondolata is felvetődött – külföldi példákra alapozva –, hogy a katalógusokban ne csak keresni lehessen közösen, hanem a feldolgozó munka megkönnyítése érdekében a rekordok a saját katalógusba letölthetők is legyenek. A közös katalógusba való feltöltés, és az onnan történő letöltés lehetőségét is megoldó rendszerek megnevezésére először az „osztott katalógizálás” fogalmát kezdték használni. Később a „közös katalógizálás, közös katalógus” terminológia vált elfogadottá. Hazánkban úttörő munkát végzett ezen a területen Vajda Erik, az OMIKK kiváló szakembere, akinek nevéhez fűződik a MOKKA elődjének tekinthető OSZKÁR (műszaki könyvtárak osztott katalógizálási

rendszere) alapelveinek és rendszertervének kidolgozása.² A hivatkozott TMT cikkben Vajda Erik részletesen leírja az OSZKÁR első koncepcióját, majd a koncepció módosítását szükségessé tevő tényezőket. Érdekes megfigyelni, hogy az OSZKÁR első változatának koncepciójában igen sok elem megjelenik a későbbi MOKKA alapelveiből. Ezen nem is csodálkozhatunk, ha tudjuk, hogy Vajda Erik a későbbiekben kiemelkedő szerepet játszott a MOKKA működési struktúrájának kialakításában, majd pedig éveken át annak projektmenedzsere volt. Az OSZKÁR-projektnek két változata is elkészült (a második már az ún. elosztott modellre épült, l. a következő bekezdésben), azonban az akkori műszaki-technológiai lehetőségek és egyéb szervezésbeli nehézségek megakadályozták, hogy szélesebb körben is használható rendszerré váljon. Ennek ellenére elmondhatjuk, hogy elvi megalapozója volt a később megvalósuló közös katalógizálási törekvéseknek.

KözEIKat

Az OSZKÁR első változatától eltérő módon, más koncepció mentén indult a *Közös Elektronikus Katalógus (KözEIKat)* projekt. Alapvető eltérés, hogy míg az OSZKÁR (első változata) valóságosan egybetöltött rekordokból felépülő közös katalógus modelljét kívánta megvalósítani, addig a KözEIKat virtuális közös katalógust célzott meg, amelyben a tagkönyvtárak rekordjai nincsenek fizikailag közös adatbázisba töltve, hanem egyidejű (párhuzamos) lekérdezés segítségével kereshetők egy közös keresőfelületen keresztül³. Ezt a modellt elosztott modellnek is nevezik. Ennek megvalósítására 1996-ban indult a *Nemzeti Infrastruktúra Fejlesztési program* projektje, amely először az akkori KLTE és a JATE kataló-

gusainak közös lekérdezését oldotta meg. A KözEIKat első verziójának keresőfelülete az eredeti célkitűzést felkaroló budapesti egyetemek TEMPUS pályázata segítségével valósult meg. A kereső ma is elérhető a weben, de csak a nyitólap van fent, keresni már nem lehet ezen keresztül.⁴ A KözEIKat hosszú éveken át működött, azonban a fenntartására, továbbfejlesztésére nem sikerült megfelelő háttérrel fenntartani. Annak ellenére, hogy elkészült a kereső második verziója is,⁵ a projekt mára elhaltnak mondható, amit az is jól jellemez, hogy a második verzió keresője sem működőképes.

VOCAL

Időben a fenti törekvésekkel párhuzamosan indult a Voyager (később Corvina) integrált rendszert használó könyvtárak közös katalogizálási törekvése, amely a VOCAL Egyesület által működtetett, azonos névre keresztelt katalogizálási rendszerben öltött testet. A VOCAL eszméjének egyik fő inspirálója és a munka koordinálója Bakonyi Géza volt. 1999-ben a „Könyvtári figyelő”-ben publikált cikkében⁶ áttekinti az addigi közös katalogizálási törekvéseket, elkötelezettséget tanúsít a MOKKA tervei iránt, azonban szükségesnek és hasznosnak látja a VOCAL létrehozását, amely az azonos rendszert használó könyvtárak együttműködése által a közös munka magasabb szintű összehangolását teszi lehetővé, mint ami az eltérő rendszereket használó könyvtárak katalógusait egyesítő MOKKA kereteiben megvalósítható. A cikk részletekbe menően tárgyalja a VOCAL rendszer jellemzőit és leírja a munkafolyamatokat is. Annak ellenére, hogy az azonos integrált rendszer használatából származó előnyöket valóban csak egy elkülönülő közös rendszerben lehet maradéktalanul kiaknázni, az is tagadhatatlan, hogy a VOCAL egyfajta párhuzamosságként jelentkezett a már korábban kialakított, és a tagkönyvtárak által elfogadott MOKKA-konceptió mellett. Erre mutatott rá Vajda Erik 2000-ben publikált cikkében.⁷ A cikk amellett, hogy számba veszi azokat a nehézségeket, amelyek ebből a párhuzamosságból erednek, nemzetközi és hazai tapasztalatok alapján részletesen áttekinti és összefoglalja az addigi közös katalogizálási törekvéseket és összegzi a megvalósítás lehetséges modelljeit, ezáltal jelentős forrással szolgálhat a mai kutató számára is, aki szeretne eligazodni ebben a témában. A VOCAL kapcsán meg kell említenünk, hogy a közös rendszert használó könyvtárak együttműködésén túl, megvalósításától kezdve, egyúttal az ODR alapjául is szolgál.

MOKKA

A MOKKA rövid története

A MOKKA⁸ létrejöttének háttéréről szemléletes leírást ad Vajda Erik 3K-ban megjelent (az előző pontban hivatkozott) cikkében. Az elgondolás „atyja” Mader Béla (az akkori József Attila Tudományegyetem, ma SZTE Egyetemi Könyvtárának főigazgatója) volt. Az ő elgondolása szerint a hazai könyvtárakban fellelhető dokumentumvagyon leíró rekordjai a legnagyobb hazai könyvtárak katalógusaiban igen nagy százalékban fellelhetők. Ez a magyar kiadású művek esetében megközelíti a 100%-ot. Ebből a – vizsgálódásokra alapozott – feltételezésből kiindulva kijelenthető, hogy a legnagyobb könyvtárak közreműködésével létesített közös katalogizálási rendszerben a könyvtári közösség számára elérhetővé tehető a hazai rekordvagyon legnagyobb része. A közreműködő könyvtárak körét tovább bővítve – mintegy 100 könyvtárat bevonva – elérhető, hogy egy modern, számítógépes katalógus tartalmazza, és egy ponton elérhetővé tegye a teljes hazai könyvtári dokumentumállomány leíró rekordjait és lelőhely-információit.

Ez volt tehát az a kiinduló gondolat, amely megalapozta a MOKKA indítását. Lássuk most a megvalósítás főbb lépéseit! A projekt indulásának és első szakaszának összefoglalását Bakonyi Géza 2003-as TMT cikkének⁹ bevezetőjéből vett idézettel írom le.

„A MOKKA Egyesület 1996-ban alakult meg a 15 legnagyobb magyar könyvtár részvételével. Célja az volt, hogy létrehozza a magyar országos közös katalogizálás alapjául szolgáló közös katalógust és a funkcionális eszközöket. A projekt 2002 januárjától gyorsult fel, amikor az OSZK-ba kerülésével sikerült stabil és biztonságos finansziális és intézményi háttérrel biztosítani számára. A MOKKA központi katalógusa már 2002 augusztusától elérhető volt teszt üzemmódban. A nyilvános átadásra 2003 márciusában került sor. Ezzel lezárult a projekt első szakasza, amelynek legfontosabb feladata a 15 tagkönyvtár közös központi katalógusának a megvalósítása volt.”

Jelen tanulmánynak nem célja, hogy részletekbe menően foglalkozzon azokkal az okokkal, amelyek a MOKKA tényleges elindulásának gátló tényezői voltak. Ha az évszámokat megnézzük, látható, hogy a MOKKA létrehozásának 1996-os dátuma, és a tényleges működés megkezdésének 2003-as

éve között bizony hét év telt el, ami jelentős késlekedésnek mondható. Közismert tény, hogy a MOKKA első szállítója (*Dynix-Horizon*) nem teljesítette a vállalt feltételeket, ezért a MOKKA egyesület néhány év után felbontotta a szállítóval kötött szerződést. Ezután az eredeti tenderen második helyezett *T-Systems Dataware Kft.*-vel kezdődtek tárgyalások, amit hamarosan szerződéskötés követett. Vélhetően a feladat komplexitása, és egyéb, nehezen rekonstruálható – elsősorban finansziális és szervezeti – tényezők vezettek oda, hogy a második szerződéskötés után is jó néhány évnek kellett eltelnie, amíg a MOKKA ténylegesen megkezdte működését.

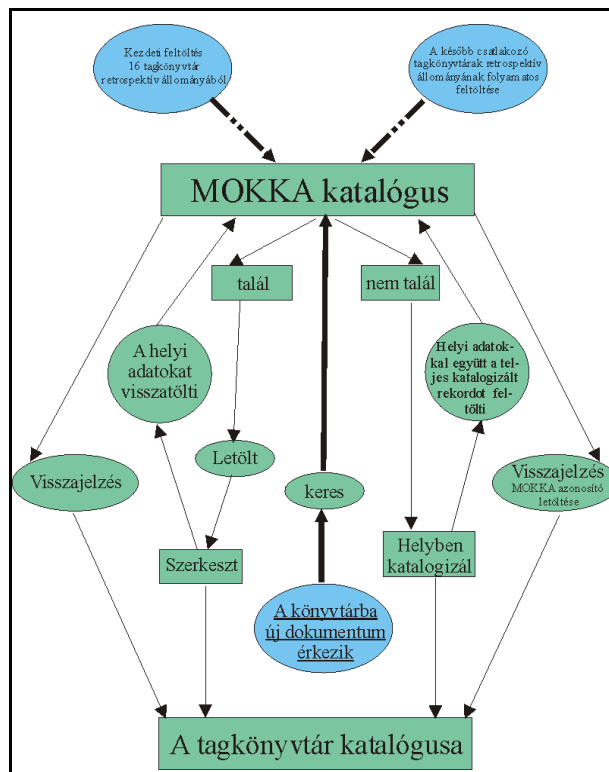
Ha az előkészítést és az induló adatbázis felépítését első szakasznak tekintjük, akkor a 2003-tól kezdődő időszakot tekinthetjük a második szakasznak. Vajda Erik 2001-ben lemondott projekt-szervezői tisztségéről, ezután Bakonyi Géza lett a MOKKA-projektvezetője. A második szakasz működésének koordinálása, szakmai felügyelete az ő nevéhez fűződik. Ennek a második szakasznak lényeges eseménye volt a 2006-os MOKKA bővítési pályázat, amikor az induló 15 (időközben 17-re bővülő) könyvtári tagság jócskán kibővült új, elsősorban nagyobb közművelődési könyvtárakkal. A MOKKA történetét megíró jövőbeni tanulmányban majd 2009/2010 lehet az újabb fordulópont, ami a 2008/2009-es TÁMOP-3.2.4 könyvtári pályázattal megvalósuló fejlesztések után következő 3. szakasz kezdetét jelöli ki.

A MOKKA működési modellje

A MOKKA működési modelljének kialakítását az a hosszas vizsgálódás segítette elő, ami a külföldi és a hazai példák alapján a közös katalógusok építésének optimális módozatait vette számba. Ennek eredményeképpen az a döntés született, hogy a MOKKA alapját valódi, fizikailag egybetöltött adatbázis alkossa, és kialakítsák azt a működésmódot, amit a MOKKA honlapjáról átvett, az 1. ábrán szereplő folyamatábra szemléltet.

Az ábra a működést a feldolgozás szempontjából mutatja be. Az alapkonceptió arra a modellre épül, amelyet Vajda Erik „C” típusú, módosított (feltöltéssel) klasszikus modellként ír le (hivatkozás az irodalomjegyzék 7-es pontjában). A „C” modell leírása az idézett cikkben: „Azáltal vált indokoltá, hogy a rendszert alkotó könyvtárak eltérő integrált könyvtári rendszereket és ebből adódóan eltérő keresési és katalogizálási felületeket használnak. Ilyenkor a résztvevők általános kívánsága, hogy –

abban az esetben, ha a katalogizálandó dokumentum rekordját nem találták a központi rendszerben – „otthon” katalogizálhassanak, és a katalogizálás eredményét (saját lelőhely kódjukkal és más szükséges azonosítókkal) feltölthessék a központi rendszerbe.”

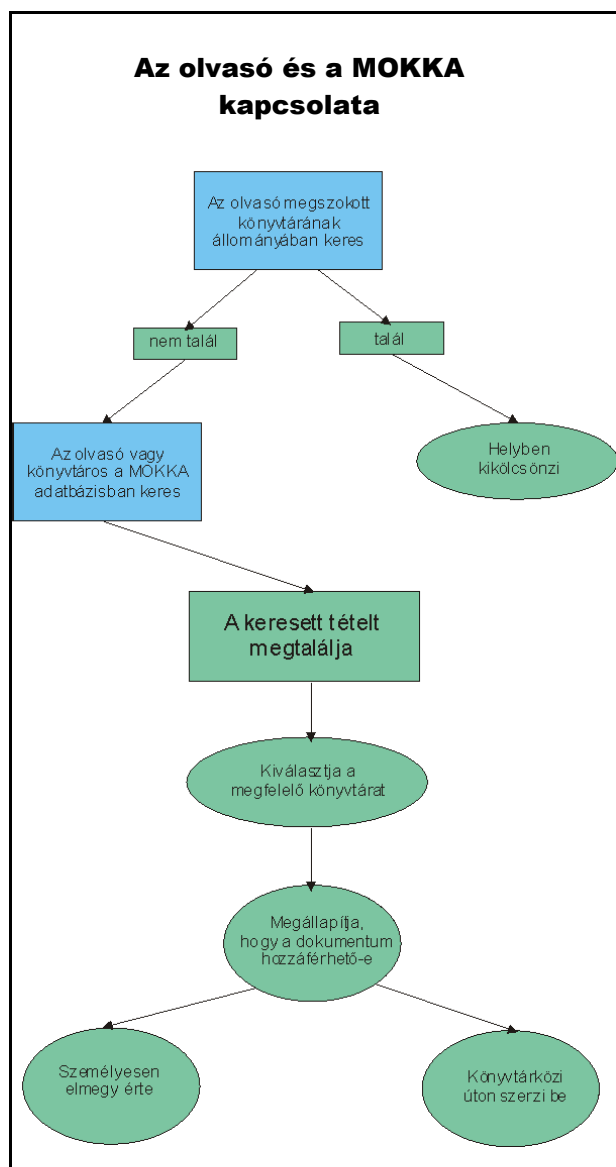

1. ábra A MOKKA működési modellje a feldolgozó szempontjából (a MOKKA honlapjáról)

Jól látható, hogy az alapelv a következő: ha a tagkönyvtár feldolgozó könyvtárosa megtalálja a leírni kívánt dokumentum rekordját a MOKKA adatbázisában, akkor azt letölti onnan a saját katalógusába, majd kiegészíti a helyi példányadatokkal, amelyeket egyúttal vissza is tölt a MOKKA-ba. Ha nem találja meg a rekordot, akkor leírja, és a helyi adatokkal együtt feltölti a központi adatbázisba. Mindkét ágon visszajelzést kap a központi rendszertől a feltöltésről.

A MOKKA használatának másik oldalát mutatja a szintén a MOKKA honlapjáról kölcsönzött 2. ábra.

Érdekes megfigyelní, hogy a folyamat végén megjelenik a KKK (könyvtárközi kölcsönzés) is, ami végül nem a MOKKA, hanem az ODR felületén fejlődött tovább.

2. ábra A MOKKA működési modellje az olvasó szempontjából

A MOKKA kritikája

Mielőtt a MOKKA kritikáját megírnám, szükségesnek látom leszögezni a következőket: 1) A MOKKA alapkonceptiója lényegében ma is helytálló, a hazai könyvtári informatikai fejlődés lehetőségei szerint optimálisnak mondható. 2) A MOKKA jelentős szerepet töltött be a hazai könyvtárosság életében az elmúlt évek során, minden nehézség ellenére jelentős szolgálatot tett a feldolgozó munka összehangolása, megkönnyítése és a párhuzamos feldolgozás elkerülése érdekében.

Miért van akkor szükség kritika megfogalmazására? Először is azért, mert kevés olyan szolgáltatás

van, amit ne lehetne jobbra tenni, ehhez azonban meg kell fogalmazni a problémákat. Másodszor azért, mert a jelen helyzetben lehetőség van a hazai központi könyvtári szolgáltatások újragondolására, új alapokra helyezésére, és ehhez a megvalósult eredmények alapos elemzése szükséges. Melyek voltak azok a pontok, amelyeknél anomáliák, nehézségek jelentkeztek? A MOKKA vázlatos történetében jeleztem, hogy a projekt indítása és az első, ténylegesen működő változat elkészítése között hét év telt el. Ezekkel a kezdeti nehézségekkel a továbbiakban nem kívánok foglalkozni, ezeket „gyermekbetegségeknek” is tekinthetjük, amelyeket a MOKKA szerencsére kinőtt. Maradtak azonban olyan betegségek, amelyeket az „idő nem gyógyított”, és lényegében mindmáig fennállnak. Lássuk ezeket! (Az itt felsorolt problémákat részletekbe menően, alaposan elemzi és más szempontból – a tagkönyvtárak feldolgozási módszereit is szem előtt tartva – mutatja be *Koltay Klára* egy, a TMT-ben, 2008-ban megjelent cikkében.¹⁰⁾)

Duplumellenőrzés

Vajda Erik kiváló cikkeiben több alkalommal is összefoglalta a közösen épített katalógusok fajtáit, lehetséges megvalósítási modelljeit. A már többször idézett 3K cikkében (irodalomjegyzék 7. pontja) leír két olyan modellt, amelyben a duplumellenőrzés nem jelent problémát. Ezek:

- teljesen centralizált modell (skandináv és holland rendszerek),
- a „klasszikus” modell (OCLC).

Ahogy fentebb már írtam, a MOKKA azonban a „C” modellt választotta. Ebben az első lépésben a tagkönyvtárak katalógusait egy hosszú folyamatban „egybetöltik”, fizikailag egy közös adatbázist hoznak létre. Ennek során kiemelkedő szerepet kap az egyes katalógusokban leírt, az összetöltés során duplumként jelentkező rekordokon végzett duplumellenőrzés és az erre alapozott szűrés. A később csatlakozó könyvtárak katalógusainak betöltése során a műveletet újból el kell végezni. A tapasztalat tanúsága szerint ez a szűrés nem működött tökéletesen, a MOKKA adatbázisában mind a mai napig fellelhetők duplumok. Ennek a kérdésnek alfejezeteként értelmezhető a „többkötetes dokumentumok problematikája”. Meggyőződésem, hogy nem lehet jól működő központi katalógust létrehozni, ha ebben a kérdésben nem sikerül szakmai egyetértésre jutva egy újszerű megoldást kitalálni. Erről az IMOLA modell leírásakor szeretnék részletesebben írni.

A feltöltések módszere

Nem mondható szerencsésnek, hogy a feltöltésnél a forrás azonosítására olyan „bizonytalan” tényezőket használtak, mint a szerver IP címe. Hiszen a szerver változhat, nem azonosít egyértelműen egy intézményt. További bonyodalom, hogy előfordul, hogy azonos szerverről töltenek fel több katalógust (egy intézmény, de több telephely, pl. egyetem karai). Ebből is adódtak problémák, különösen a második körben csatlakozó könyvtárak esetében. További, még súlyosabb problémaként jelentkezik a „manuális feltöltés” módszere. Sajnálatos módon a MOKKA tagkönyvtárak jelentős része nem – vagy csak nagy késéssel – jutott hozzá olyan eszközökhöz, amellyel a feltöltések automatizálhatóvá váltak. A „kézi” vagy „batch” feltöltés pedig mindig bizonytalanságot eredményezett (feltöltöttük a szerverre, de nem tudjuk, ott mi történt vele, betöltötték-e, vagy sem).

Rendszerfüggetlenség

Az előző téma átvezet a rendszerfüggetlenséghez. Nem szeretném ezt részletesen tárgyalni, mert talán ez a legkényesebb kérdés, hiszen itt megjelenik a konkrét könyvtári rendszerszállítók érdeke is. Ezzel egyébként az elmúlt 5-6 év során elég sokat foglalkoztak a MOKKA és egyéb könyvtáros fórumok, úgyhogy a kérdés a nagyközönség számára is ismert. Inkább azt emelem ki – és az IMO-LA-konceptió alatt részletesebben is kifejtem –, hogy a megújuló MOKKA nem képzelhető el másképpen, mint teljes mértékben szállító- és rendszerfüggetlen szolgáltatás. A MOKKA eddigi életciklusában ez nem valósult meg.

Visszajelzések

Láttuk a MOKKA feldolgozási folyamatábráján, hogy mindkét ágon megjelenik a visszajelzés eseménye. Ez a „fél-automatikus” módszerrel – amikor a feldolgozó a saját katalógusba mentés mellett a központi katalógusba is ment – megvalósul, de a teljesen „manuális” (batch) feltöltés esetében sok esetben (legtöbbször) elmarad. Sokszor és sokan kifogásolták, hiányolták ezt, ennek ellenére nem sikerült lényegi változást elérni ezen a téren. A feltöltések mellett ez a második terület, ahol komoly hátrányba kerültek azok a könyvtárak, amelyek nem a központi rendszer szállítójának szoftverét használták. A megújuló MOKKA-ban ilyen természetesen nem fordulhat elő: részletes, azonnali, webes felületen is elérhető visszajelzésekre van szükség a feltöltésekre vonatkozóan.

Hibás karakterkészlettel történő betöltés

Sajnálatos módon a MOKKA első adatbázisának felépítése során néhány – még PC852-es kódlapot használó – könyvtár katalógusának betöltésekor az ékezetes karakterek hibásan jelentek meg. Ezt a hibás betöltést hosszú éveken át nem sikerült orvosolni, a tagkönyvtárak ismételt kérése ellenére a hibás karaktereket tartalmazó rekordok maradtak bent, ezért sokszor visszakereshetetlenné téve ezeket a tételeket. A javításra csak a közelmúltban – hosszabb tárgyalások, egyeztetések eredményeképpen – kerülhetett sor, miután ezek a tagkönyvtárak korszerűbb könyvtári szoftverre váltottak, és az állományukat más kódolással újra elküldték. [1]

Hibás betöltések javítása

Általában véve elmondható, hogy a jelenleg a MOKKA alapjául szolgáló adatbázis szerkezeti jellemzőiből adódóan az adatbázisban a globális javítások nagyon nehézkesek, nehezen megvalósíthatók. Ez felveti annak gondolatát, hogy a megújuló MOKKA adatbázis-szerkezetét célszerű úgy kialakítani, hogy lényegében bármely adatelemhez közvetlenül (SQL eszközökkel) hozzá lehessen férni.

ODR*Az ODR¹¹ története*

Először is álljon itt az ODR meghatározása. „Az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer (ODR) a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által kialakított és támogatott olyan szolgáltatási rendszer, amely az országos lelőhely-nyilvántartás segítségével a könyvtárakon keresztül biztosítja a könyvtárhasználók számára a könyvtári dokumentumok hozzáférhetőségét.”¹²

Az ODR történetére vonatkozóan kevesebb adatot sikerült összegyűjtenem, mint a MOKKA vonatkozásában, így ennek áttekintése is rövidebb lesz. Annyi bizonyos, hogy a közös katalógizálás kezdetétől fogva megjelent az a célkitűzés, hogy a központi katalógus feldolgozást támogató szerepe mellett egyúttal lelőhely-adatbázisként is szolgáljon. Ahogyan a gépesítés haladt előre, és a számítógépes katalógusok a könyvtári állományok egyre nagyobb részét fedték le, annak realitása is egyre növekedett, hogy a katalógusok egyesítésével egy országos lelőhely-nyilvántartó rendszert lehet kiépíteni, ami egyúttal kiváltja az OSZK-ban, ha-

gyománys katalóguscédulákból épített – a hazai könyvtárakban fellelhető külföldi kiadásokat tartalmazó – KC-t (központi címjegyzék) is. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy egy ilyen adatbázis a KKK (könyvtárközi kölcsönzés) számítógépes támogatására is alkalmassá válhatna. Ennek gondolata megjelent már az OSZKÁR, később pedig a MOKKA-konceptiójában, és jól látszik a MOKKA használatát az olvasó szempontjából bemutató folyamatábrán is. Mivel azonban az ODR szolgáltató könyvtárak köre sokkal bővebb (bár egyúttal le is fedi a MOKKA tagkönyvtárakét), ezért a MOKKA helyett inkább az ODR egyik funkciója lett a lelőhely-nyilvántartás, ahogyan ez Koltay Klára 2002-es cikkéből¹³ is kiderül.

Annak ellenére, hogy visszatekintve kézenfekvőnek látszik, hogy a párhuzamosság kiküszöbölésével helyesebb lett volna, hogy a közös katalogizálást és a könyvtárközi kölcsönzést egyazon központilag épített közös katalógus szolgálja ki, mégsem ez a forgatókönyv valósult meg. A MOKKA haladt a maga – sokszor rögzös, és hibáktól nem mentes – útján, míg vele párhuzamosan megszületett a már korábban bemutatott VOCAL Egyesület, és a MOKKA-éhoz nagyon hasonló alapelvek és feldolgozási módszer mellett megindult a közös katalogizálás a Voyager (későbbi Corvina) rendszerrel használó könyvtárak között. A MOKKA megmaradt a közös katalogizálást és a rekordletöltést támogató szolgáltatásnak, míg a VOCAL – ugyanezen célt szintén megvalósítva, de egyúttal le is szűkítve a Corvina könyvtárakra – a könyvtári fejlesztési koncepcióban már korábban megjelent ODR alapjává vált.

Az ODR működési modellje és a modell kritikája

Az ODR működési modelljét – ahogyan a MOKKA esetében is – két szempontból vizsgálhatjuk: a rendszer használója (könyvtáros vagy olvasó) és a rendszer szolgáltatója (könyvtár). A rendszer használója az ODR webes felületével találkozik, ezen keresztül indíthat KKK kérést, vagy kérhet digitális (vagy ma már egyre ritkábban, fény-) másolatot. Ennek a felületnek a működéséről, csak úgy, mint az ODR szolgáltató könyvtárak köréről, az ODR honlapja részletes felvilágosítást ad, ezért itt nem látom indokoltnak a működés leírását, vagy a tagkönyvtárak felsorolását. Azt meg kell jegyezni, hogy az általam megkérdezett könyvtárosok túlnyomó többsége az ODR szolgáltatásait jól használhatónak tartja, és napi munkájában nagy segítségként értékeli.

A működési modell az ODR szolgáltató könyvtárak szempontjából vizsgálva nem hoz ilyen egyértelmű eredményt. A tapasztalatok alapján bizonyos kritikai észrevételek megfogalmazása indokolt, azonban itt is előre bocsátom, hogy:

- a magyar könyvtárosságnak az elmúlt évek során az ODR felbecsülhetetlenül hasznos szolgáltatást nyújtott a KKK és később egyre növekvő mértékben a fénymásolati, majd digitális dokumentum-szolgáltatás terén,
- az ODR alapelvek jók, esetleg azok kibővítése, kiegészítése vált indokolttá az újabb lehetőségek és igények (mind informatikai, mind könyvtáros szakmai és könyvtárhasználói vonatkozásban) megjelenésével.

Ha a működést az ODR szolgáltató könyvtár szempontjából nézem, akkor a rendszer alapját képező adatbázis épülésében alapvető kettősség figyelhető meg. A VOCAL tagkönyvtárainak rekordjai teljes értékűen kerültek és kerülnek be folyamatosan az ODR-be, míg a többi, egyébként „jogilag” teljesen azonos státusú könyvtár állománya vagy MARC alapú, kötegelt (batch) feltöltéssel, vagy egy egészen sajátos metódust követve, ún. ISBN alapú betöltéssel kerülhetett csak a rendszerbe. Ez utóbbi legjellemzőbb – és talán leginkább ellentmondásos – esete a *KELLŐ* rekordok betöltése. Az ISBN alapú betöltés alapelve ugyanis a következő: az ilyen könyvtár (vagy bibliográfiai szolgáltató) rekordja csak akkor kerül be a rendszerbe, ha azt a rekordot már korábban egy bibliográfiai rekord szolgáltatására is alkalmassá tett könyvtár betöltötte. Hiába írja le a hazai dokumentumokat a *KELLŐ* a leggyorsabban, a rekordok nem tudnak az ODR-be kerülni, mert még nincs ott az „alaprekord”, amihez kapcsolódhatnak.

Összességében, a teljes működési modellt vizsgálva azt a következtetést lehet levonni, hogy a VOCAL tagkönyvtárak, és még néhány, tényleges rekordszolgáltató könyvtár kivételével a többi ODR szolgáltató könyvtár állománya meglehetősen nagy bizonytalansággal került be a rendszerbe, és ez a helyzet a cikk megírásának pillanatában is így van. A „bizonytalan” bekerülés némely esetben egyenesen azt jelenti, hogy több olyan ODR tagkönyvtár is van, amelynek rekordjai lényegében egyáltalán nem, vagy csak egészen aránytalanul alulreprezentálva tudtak megjelenni az ODR adatbázisában.¹⁴ Ez sajnálatos módon az ilyen könyvtárak számára számszerűsíthető, pénzügyi hátrányt is okoz, ugyanis az ODR-ben való reprezentáltság jelentős hatással van a könyvtárközi kéré-

sek számára és ezen keresztül a KKK támogatás mértékére is, ami az esélyegyenlőség elvének sérülését jelenti. [2]

A legutóbbi időkben az adatbázis-építés problematikája mellett az ODR szerver túlterheltsége és előregedése miatti működési problémák is jelentkeztek. Ez egy jól körülhatárolható, és nem a modell lényegét érintő, hogy úgy mondjam „külsődleges” probléma, aminek megoldása „csak” pénz kérdése. Igazságtalanság lenne ezen a ponton elhallgatni, hogy az ODR működtetését, a jól használható, innovatív webes felület kialakítását a *Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár (DEENK)* vállalta magára a szerény, sőt bizonyos ideje már nem is elérhető minisztériumi támogatás kiegészítéseként, és a szolgáltatás alapját adó szervert is a DEENK adja.

Összefoglalva elmondható, hogy az ODR mint szolgáltatás szükséges és jól használható eleme a magyar könyvtárügynek, ugyanakkor az említett anomáliák felszámolása egy megújuló országos rendszerben elkerülhetetlen.

Egyéb kezdeményezések közös katalógusok megvalósítása terén a teljesség igénye nélkül

NPA

„Bár – manuálisan épített, cédulákból álló – központi katalógusok már korábban is voltak Magyarországon, ezek aligha tekinthetők a közös katalógizálás közvetlen előfutárainak. Annál inkább így kell felfogni a 80-as évek második felében létrejött, majd napjainkig igen nagy fejlődésen átment *Nemzeti Periodika Adatbázist*, a hazai könyvtárakban található külföldi időszaki kiadványok központi katalógusát, hiszen az a könyvtárak (növekvő mértékben géppel olvasható) adatbevitelére, tehát decentralizált inputra épül, maga a központi adatbázis pedig online elérhető és abból – adott feltételekkel katalógus-rekordokat lehet letölteni.” (Idézet Vajda Eriktől; hivatkozás az irodalomjegyzék 1. pontjában.)

MOKKA-R¹⁵

A MOKKA régi könyves kiegészítése. Célkitűzését hivatalos honlapjáról idézem:

„A MOKKA-R Tagozat célja a Kárpát-medencei könyvtárainak és azok használóinak dokumentum- és információ-ellátását nagy mértékben javító közhasznú tevékenység ellátása, különösen a régi

nyomtatványok közös katalógizálási rendszerének előkészítése, megszervezése és működtetése.

A MOKKA-R működése a MOKKA-éval megegyezik, vagyis a központi katalógus a tagkönyvtárak adatbázisainak a központi katalógusba való áttöltésével jön létre.” (A MOKKA-R-konceptiójáról, működési elvéről részletes leírás található *Keveházi Katalin* 2009-es TMT cikkében.)¹⁶

Érdekességképpen megjegyzem, hogy a *HunTéka* könyvtárak katalógusai nem betöltéses módszerrel, hanem online, valós idejű lekérdezéssel jelennek meg a MOKKA-R-ben. Ráadásul a MOKKA-R alá egy ponton, a *HunKat.hu* virtuális katalóguson keresztül vannak bekötve. Ez a működésmód az IMOLA-konceptió szempontjából kifejezetten figyelemre méltó (többszintű struktúra, aggregátorok megjelenése).

Azonos rendszert használó könyvtárak katalógusai

*Theca: egyházi könyvtárak keresőrendszere*¹⁷

Rövid idézet a Theca keresőrendszer honlapjáról: „1994-95. óta számos egyházi könyvtár anyagának feldolgozása az Orbis adatbázis-kezelő programmal történik. A programban feldolgozott anyag legnagyobb része ún. modern (az egyházi gyűjtemények értelmezésében 1850 után megjelent) könyv. A keresőrendszer ebből az Orbis adatbázisból származó adatokat képes megjeleníteni az Internet hálózaton.” A Theca szép kezdeményezés, ami könyvtártípusok alapján azonos rendszert használó könyvtárak állományának közös lekérdezését valósítja meg tetszetős, webes felületen. A kereső ma is jól működik, bizonyítva ezzel a nagy, központi projektek mellett a kisebb, szakterületi, vagy egyéb alapon szerveződő együttműködések létjogosultságát.

Szirén, majd Szikla központi adatbázis

Központi katalógust valósít meg a *Szirén* könyvtárak központi adatbázisa.¹⁸ Az adatbázis támogatja a rekordátvételt. Modellje az egybetöltött adatbázisok sémáját követi, interakciót azonban nem tartalmaz. Hátránya, hogy a tagkönyvtáraknak nincs saját OPAC-juk, csak a közös katalógusban jelennek meg, illetve újabban a saját honlapjukon egy linket elhelyezve érhetik el saját katalógusukat. A *Szirén*ből kiváló és önálló fejlesztési útra lépő *Szikla* rendszer alapelveit tekintve azonos módon építette fel központi „Szikla” adatbázisát.¹⁹

HunKat: HunTéka könyvtárak

A fentiektől eltérő elvet követ a *HunKat.hu*²⁰ nyílt, közös katalógus, amely a HunTéka könyvtárak közös katalógusaként indult. A katalógus építésének alapelve az elosztott, vagy virtuális modellre épül.²¹ Ebben a tagkönyvtárak katalógusai nincsenek fizikailag egybetöltve, hanem a lekérdezés online módon, valós időben történik. Előnye, hogy nincs szükség központi szerver üzemeltetésére és a szerveren létesített adatbázis karbantartására. További előny a valós idejű működésmód, aminek eredményeképpen a példányok státusinformációi az aktuális helyzetet tükrözik. Jól használható lelőhely-adatbázisként, és a katalogizálást is támogatja, ugyanis a keresés eredményét HUNMARC vagy USMARC/MARC21 formátumban le lehet tölteni. Meg kell említeni, hogy az alkalmazott technológia lehetővé teszi, hogy teljesen rendszerfüggetlen módon működjön: bármely Z39.50 szerver funkciót biztosító könyvtári katalógus beköthető a keresőbe²² (példa az MTA Központi Könyvtárának Aleph katalógusa). További érdekessége, hogy a könyvtári katalógusokon túl bármely egyéb kereshető forrás (e-tartalom) beköthető a keresőbe. A HunKat a Monguz²³ keresőtechnológiára épül, amely az IMOLA-konceptióban is jelentős szerepet játszik.

MetaLib: Aleph könyvtárak

A MetaLib²⁴ SFXTM technológiára épül (Ex Libris). Az SFX OpenURL-lel működő linkszerver, amely elérhetővé teszi felhasználóinak a kontextusfüggő linkeket az egyes szolgáltatásokhoz. Hasonlóan a HunKat-hoz, a MetaLib esetében is elmondható, hogy az elosztott modellre épül, és nemcsak könyvtári katalógusok, hanem egyéb e-könyvtárak vagy digitális tartalmakból épülő repozitóriumok is beköthetők a közös keresésbe.

A legújabb kezdeményezések

Éppen csak a megemlítés szintjén jelzem (semmiképpen nem fontosságukat minősítve, hanem jelen tanulmány terjedelmi követelményei miatt), hogy két újabb projekt is elkezdődött a közelmúltban: a *HUMANUS* tervezése 2005-ben indult, és ma már működő szolgáltatás az OSZK keretében, a „Könyvtárportál” program még tervezés, fejlesztés alatt áll a *Könyvtári Intézet* felügyelete alatt.

*HUMANUS*²⁵

„A *HUMANUS* feladata a magyar vonatkozású nyomtatott és az elektronikus humántudományi (rész)dokumentumok – azaz időszaki kiadványok vagy tanulmánykötetek részeként megjelent dokumentumok – teljes körű bibliográfiai feldolgozása, tartalmi feltárása, rendszerbe foglalása.”²⁶

*Könyvtárportál (megelőző tanulmányprojekt: UTCA katalógus)*²⁷

A Könyvtárportál²⁸ fejlesztése összhangban van a magyar könyvtári stratégia fő célkitűzéseit megfogalmazó „portál programmal” (OKM Konceptió a könyvtárfejlesztésről: Portál program – a könyvtárügy stratégiája 2008–2013.).²⁹

A Könyvtárportál fejlesztői ezzel az – OKM koncepcióból vett – idézettel jelölik meg fő célkitűzésüket: „épülettől és a nyitvatartási időtől függetlenül biztosítson hozzáférést ezen (közhasznú) információkhoz és adatokhoz, és a könyvtári szolgáltatások jelentős részéhez. ... Szabványos felépítésű könyvtári portál (könyvtári ügyfélkapu) kialakítása a használók bevonásával; nem könyvtári és nem hagyományos információk és tudások (iwiw, wikik, könyvesboltok, antikváriumok, más archívumok, elektronikus szolgáltatások) becsatornázása.”

Az IMOLA

Mielőtt hozzálátnék az *IMOLA* bemutatásához, igyekszem röviden összefoglalni azokat a következtetéseket, amelyek az eddigi kezdeményezésekből – elsősorban a MOKKA és az ODR szolgáltatások alapján – levonhatók. Általánosságban elmondható, hogy a hazai könyvtárügyben az elmúlt másfél-két évtized során megjelentek mindazok az alapelvek, amelyekre központi számítógépes szolgáltatások építhetők. Ezek a gondolatok realizálódtak többféle projektben, amelyek közül kiemelkedik két, ma is működő szolgáltatás: a közös katalogizálást támogató MOKKA és a lelőhely-adatbázisként is működő, KKK-t és dokumentumküldést támogató ODR.

A szolgáltatások megújítását három, lényegében eltérő, de végeredményben azonos kicsengésű ok indokolja:

- Új igények, új lehetőségek megjelenése mind informatikai, mind könyvtáros szakmai vonatkozásban. Ezekre az új igényekre és lehetőségekre

valamilyen módon válaszolni kell, és az alapsabb vizsgálódás oda vezet, hogy a válasz kevésbé lehet meggyőző a meglévő rendszerek apróbb javíthatása révén, sokkal inkább az egész szolgáltatás újragondolása, új alapokra helyezése vezethet el a megnyugtató megoldáshoz.

- A megvalósult szolgáltatások működési hibái és hiányosságai, amelyek a modellek nem megfelelő megvalósításából eredtek. Ebből a szempontból a baj nem a modellekkel volt, hanem azok implementálásával. Természetesen ezeket a problémákat a MOKKA háza táján is észlelték, és az utóbbi időben határozott erőfeszítések történtek a hibák (pl. duplumszűrés hiányosságai) kijavítására, sőt új funkciók bevezetésére is.³⁰
- A MOKKA és az ODR adatbázisok párhuzamosága. Ahogyan az ODR történeti áttekintésében rámutattam, a MOKKA mellett, azzal párhuzamosan elindított VOCAL adatbázis lett az ODR alapja. Az elmúlt évek során a könyvtáros szakmai irányítás is arra az álláspontra jutott, hogy ezt a párhuzamosságot meg kellene szüntetni, ezért évek óta „terítéken van” a MOKKA és az ODR adatbázisok egyesítése. Mivel mindkét adatbázis súlyos problémákkal küzd, nem látható, hogy a problémák hatékonyan, frappánsan megoldhatók lennének a kettő egyesítésével. Ezen a ponton egészen világosan egy újragondolt, nagyon alaposan megtervezett és a tervekhez igazodóan kivitelezett harmadik megoldás látszik kívánatosnak. A következőkben ennek az új, „IMOLA” munkanévvel ellátott megoldásnak az elvi bemutatására vállalkozom.

Az IMOLA bemutatása

IMOLA = Integrált MOKKA, ODR és Országos Lelőhely-adatbázis. Az IMOLA-konceptió az elmúlt 2-3 év alatt alakult ki az MTA SZTAKI könyvtári informatika csoportja és a szegedi Monguz Kft. (korábban iKron Kft.) programozó matematikus, illetve könyvtáros és könyvtári informatikus végzettségű szakembereinek közreműködésével. A koncepció lényegét az a felismerés adja, hogy a fenti szolgáltatásokat csak egységes alapra helyezve, korszerű technológiák bevonásával érdemes megújítani.

Az IMOLA alapelvei, célkitűzései

Egységes alap

Először is, mit nem jelent az egységes alap? Az egységes alap nem jelent feltétlenül fizikailag egy

szervert, vagy egy adatbázist. Az egységes alap azt jelenti, hogy az egész rendszer alapját egyetlen, közös, logikai tároló alkotja. A logikai tároló „transzparens” a felhasználó felé.³¹ Belső felépítését tekintve lehet bonyolult, több rétegű, moduláris, fizikailag több szerverre és adatbázisra elosztott, működési elvét tekintve pedig „hibrid”, de a felhasználó felé egyetlen, robusztus egységként jelenik meg.

Teljességre törekvés

A koncepció kimondja, hogy a rendszernek törekednie kell a teljességre, azaz a teljes hazai könyvtári dokumentumvagyon nyilvántartását kell megcélóznia.

Többretegűség és modularitás

A koncepció egyik vezérgondolata, hogy az egységes alapra felépített központi logikai tároló felett több rétegű, moduláris szolgáltatások valósíthatók meg. A logikai tárolón megvalósuló szolgáltatáshalmaz egyik modulját a MOKKA szolgáltatás alkotja, másik eleme az OLA funkcionalitás, harmadik az ODR. Ezeken túlmenően további, web2-es, interaktív szolgáltatásokkal, portálmegoldásokkal bővíthető a rendszer.

Rendszerfüggetlenség, esélyegyenlőség

Az eddigi közös katalogizálási törekvések általános jellemzője, hogy a könyvtárak által használt integrált könyvtári rendszerek valamilyen módon domináns szerepet játszottak a megvalósításban. Ha egy bizonyos rendszer központi katalógusáról van szó, ez természetes, és egyáltalán nem kifogásolható. Abban a pillanatban azonban, amikor országos, többféle rendszert használó könyvtárak összefogásával megvalósuló projektről van szó, megváltozik a kép, és ebben az összefüggésben a teljes rendszerfüggetlenség követelménye jelenik meg. Csak ez garantálhatja azt az esélyegyenlőséget, amely a sokkal mélyebb, törvényekben is megfogalmazódó társadalmi igazságosság alapkövetelményére épül. A történeti áttekintésben leírtak alapján kiderült, hogy ez a követelmény a MOKKA és az ODR esetében nem kielégítő módon valósult meg. Éppen ezért a megújuló központi szolgáltatás alapkövetelménye a teljes rendszerfüggetlenség, ami azt jelenti, hogy minden egyes tagkönyvtár teljesen azonos feltételek mellett vehet részt a közös munkában, ha az általa használt könyvtári rendszer teljesíti azokat a specifikációban rögzített műszaki követelményeket, amelyek a

közös munkához szükségesek. A működési modell kifejtésében rámutatok, hogy egy valóban teljes-ségre törekvő országos rendszer esetében jogosultsági szintek meghatározása válik szükségessé, azonban nagyon lényeges, hogy a szintek elválasztása nem egy kitüntetett rendszer használatához kötődik, hanem szakmai besoroláson alapul és az általános műszaki követelmények teljesítéséhez kötött.

Automatizált működésmód

A működési modell bemutatása során ezt részletekbe menően kifejtem, itt csak jelzem, hogy a lehetőségekhez mérten minél teljesebb körű automatizmust kell bevezetni és a humán beavatkozást a minőség-ellenőrzés, a javítás, az eseti beavatkozások szintjére kell szorítani.

Széles körű monitoringszolgáltatások, visszajelzések

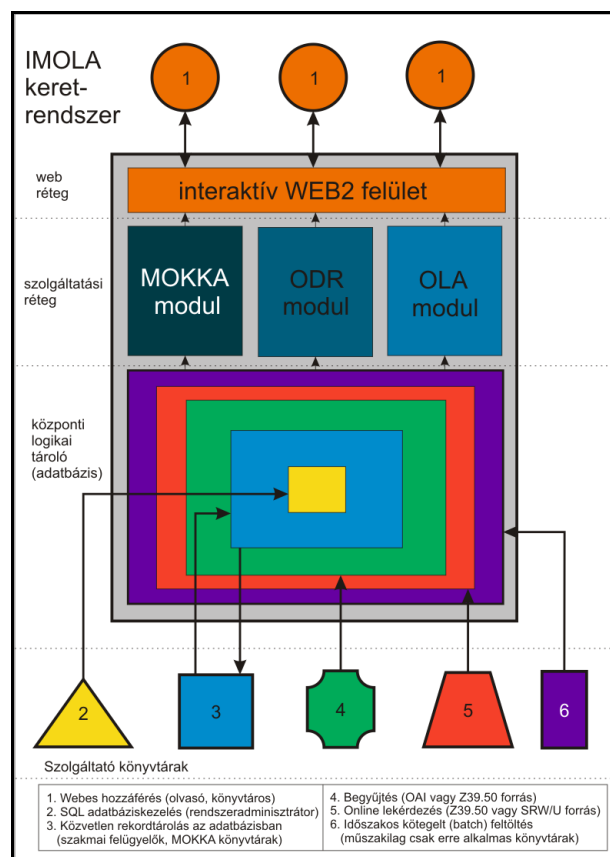
Az előző célkitűzéssel összefügg, és bizonyos szempontból annak előfeltétele a monitoring-szolgáltatások beépítése és ezek alapján a visszajelzések megoldása a rendszer szolgáltatói és használói felé. Automatizált működésmód ugyanis nem képzelhető el nagyon precíz, sok szempontú monitoringszolgáltatás nélkül, amely ellenőrzi a rendszert és visszajelzést ad mind a normál működésmódról (statisztikák, jelentések a feltöltött állomány méretéről, a használatról stb.), mind az esetleges hibákról.

Nyitottság

A megújuló központi rendszernek több szempontból is nyitottnak kell lennie. Egyrészt az elkövetkező évek során fokozatosan csatlakozó könyvtárak felé, biztosítva a könyvtár szakmai besorolása szerinti csatlakozás feltételeit, másrészt más hazai és nemzetközi projektek felé, így a Könyvtári Intézet által felügyelt „Könyvtárportál” program, vagy az EU különböző könyvtári és tágabb értelemben vett közgyűjteményi projektjei felé.

Az IMOLA működési modellje

A működési modell bemutatását a központi, logikai tároló működési elvével kezdem, majd az erre épülő modulokat és szolgáltatási szinteket veszem sorra. Előtte azonban szükségképpen szólni kell az IMOLA jogosultsági szintjeiről is, ezek ugyanis szoros összefüggést mutatnak a működési metódussal. A működési modellt szemlélteti a 3. ábra.

3. ábra Az IMOLA felépítése és sematikus működési modellje a modulokkal, rétegekkel és a központi tároló gyarapodási módszereivel

Jogosultsági szintek az IMOLA rendszerben

Egy ilyen komplex, országos, valóban a teljes hazai könyvtári állomány reprezentálására készülő rendszer esetében nem képzelhető el hatékony működés, ha a rendszerben nincsenek jól körülhatárolt jogosultsági szintek. E tanulmány keretében csak javaslatot tehetek erre nézve, a megvalósítás során minden bizonnyal differenciáltabb, sokkal pontosabban körülírt jogosultsági köröket kell majd megállapítani.

Rendszeradminisztrátor (vagy rendszergazda)

Teljes jogosultság a rendszer kezelésében technikai, műszaki vonatkozásban, de nem könyvtáros szakmai tekintetben, felelősség a választott tiszt-ségviselők felé. Ez a funkció jelenleg is létezik a MOKKA-ban. Javasolható, hogy a jelenlegi egy fő helyett minimum kettő, de inkább három fő töltsen be ezt a tiszteket, mégpedig 7x24 órás rendelkezésre állással. Ha meggondoljuk, hogy ez Magyarország központi könyvtári szolgáltató rendszere, amely

integráló módon a többi szolgáltatást is fokozatosan maga köré vonhatja, ez a követelmény nem tűnik túlzottnak, inkább a minimális elvárás szintjén mozog.

Szakmai felügyelő szint (supervisor)

Könyvtáros szakmai vonatkozásban a rendszer fölött teljes körű ellenőrzése van, a rekordokat javíthatja, az egész munkát ellenőrzi. Javasolt ezt nem egyetlen személyben megállapítani (ahogyan jelenleg a MOKKA esetében van), hanem legalább három, de inkább öt (vagy még több) főben. A szakmai felügyelő jogosult arra, hogy a háttérállományokat, besorolási rekordokat ellenőrizze, szükség esetén módosítsa, egységesítse. Ha a bibliográfiai rekordokban hibát talál, javítsa. A rendszer fejlesztői felé elvárásokat fogalmazzon meg, mely pontokon szükséges a program működésének módosítása, javítása. A tagkönyvtárak felé pedig szakmai elvárásokat fogalmaz meg, ezek betartására felügyel.

Központi rekordtárolásra jogosultak (megközelítőleg mostani MOKKA kör)

Az erre jogosított könyvtárak feldolgozó könyvtárosai azok, akik a központi rendszerben közvetlenül menthetnek és módosíthatnak rekordokat. Ide az OSZK, az országos szakkönyvtárak, a nagyobb egyetemi könyvtárak, a megyei könyvtárak és a legjelentősebb egyházi, valamint speciális intézményi, intézeti könyvtárak tartozhatnak. Ezen a szinten belül elképzelhető – és indokolt is –, hogy bizonyos hierarchia szerint legyenek olyanok, akik az összes rekordot módosíthatják (mintegy a felügyelő könyvtárosok segítőiként), és legyenek olyanok, akik csak a saját könyvtárukból feltöltött rekordokhoz férnek hozzá ilyen módon.

Az összes többi könyvtár

Az ide sorolt könyvtárosok nem menthetnek vagy módosíthatnak rekordot közvetlenül a központi tárolóban. A könyvtár műszaki felkészültségétől függően teljesen automatikus, begyűjtési módszerrel kerülnek be a rekordjaik, vagy ha erre műszakilag nem alkalmas a könyvtári rendszerük, akkor időszakos, „kötegelt” feltöltéssel csatlakozhatnak a rendszerhez.

A logikai tároló és annak feltöltési metódusai

A logikai tároló többretegű, hibrid adatbázis. A többretegűség azt jelenti, hogy jogosultsági és

szolgáltatási rétegeket lehet elkülöníteni benne, a hibrid jelleg pedig abból adódik, hogy épülését tekintve négy, jól elkülöníthető metódust használ. Ezek a metódusok a következők: közvetlen rekordtárolás a központi adatbázisban, OAI-PMH vagy Z39.50 alapú begyűjtés, online lekérdezés központi rekordtárolás nélkül, kötegelt feltöltés. Célszerű lenne hosszú távon elérni, hogy csak az első két metódus maradjon meg, mert ezek adják a legteljesebb, interaktív együttműködés lehetőségét. A harmadik metódus bevezetésének szükségessége kérdéses, ha lehetőség van rá, akkor a másodikat célszerű alkalmazni helyette. A negyedik metódus jelenleg szükségszerű, de a későbbiekben törekedni kell rá, hogy minél több helyen kiváltsák a második metódussal.

Közvetlen rekordtárolás a központi adatbázisban

A jogosultsági szintek bemutatásánál utaltam rá, hogy ide a jelenlegi MOKKA tagkönyvtárak tartozhatnak. Ez természetesen rugalmas keret, bővíthető, de éppenséggel az is lehetséges, hogy a szűkítés lenne értelmesebb a munka nagyobb fokú összehangolása érdekében. Ennek eldöntésére javasolt szakmai munkacsoport létrehozása. A működés lényegében olyan, mint azt az 1. ábra (A MOKKA működési modellje a feldolgozó szempontjából) mutatja. Ezen a ponton elvi módosítás nem szükséges, csupán gyakorlati, ami abban áll, hogy a könyvtári rendszerhez kötöttséget (csak egy bizonyos, kitüntetett rendszer, esetleg rendszerek alkalmasak erre) felváltja egy olyan megoldás, amiben bármely korszerű könyvtári rendszer feldolgozó, katalogizáló modulja alkalmassá tehető, hogy a közös munkában részt vegyen. Ez a követelmény azonban nagyon lényeges, mert ez gondoskodik a rendszerfüggetlenségről. [3]

Ezt a metódust jellemzi, hogy a működésben sok elem automatizálható, azonban elsődlegesen a feldolgozó könyvtáros körültekintésére és alaposágára van bízva a működtetés. Ez az IMOLA használatának leginkább felelősségteljes módja (a felügyelői szinten túl) és egyúttal a feldolgozási módszerek magas szintű összehangolását is megköveteli. [4]

A működés lépései:

- a feldolgozó megnézi, hogy szerepel-e a dokumentum leírása a központi adatbázisban (feltételezve, hogy a sajátjában nem találta meg);
- ha igen, letölti onnan, kiegészíti a helyi adatokkal (lelőhely- és példányinformációk);

- a helyi adatok tárolása során a rendszer az információt felküldi a központi adatbázisba, ahol a leíráshoz kapcsolódik az új lelőhely-információ;
- ha nem találja meg, akkor leírja (vagy átemeli más bibliográfiai forrásból), és a helyi adatbázisba való mentés során (vagy azt követően, jóváhagyás után) tárolódik a rekord a központi adatbázisban is a lelőhelyadatokkal együtt;
- mindkét ágba lényeges, hogy a központi adatbázis visszacsatolást adjon, és a MOKKA rekordazonosító tárolódjon a helyi katalógusban is (nem csak a központnak kell tudni, hogy mi hol, melyik tagnál van meg, hanem a tagoknak is, hogy mi van meg a saját állományukból a központban).

OAI-PMH³² vagy Z39.50 alapú begyűjtés

A központi logikai tároló adatbázis épülésének második módja a begyűjtéses gyarapodás. Erre az jellemző, hogy teljes mértékben automatizálható. A nemzetközi és a hazai [5] gyakorlatban hosszú ideje sikeresen alkalmazott OAI-PMH [6] alkalmas arra, hogy megvalósítsa a teljesen automatizált begyűjtést. Ennek lényege, hogy az adatszolgáltató (data provider) nem indít műveletet a szolgáltatási pont (service provider) irányában, hanem a működés fordított: a rendszer központi része indítja el a kérést, lekérdezi az adatszolgáltatót és „le-aratja” (harvesting) az új, vagy módosult rekordokat. A Z39.50 szabvány újabb implementációi támogatják a dátum szerinti szűrést, ezért a Z39.50 szerver funkcióval bíró katalógusok is arathatók a begyűjtéses módszerrel. Lefordítva ezt az IMOLA esetére:

- a feldolgozó könyvtáros első lépésben megnézi, hogy a dokumentum szerepel-e a központi tárolóban;
- ha igen, akkor letölti onnan [7] és ellátja a helyi adatokkal;
- ha nem, akkor leírja helyben (előtte természetesen megnézi, hogy van-e más forrásban, és ha igen, akkor átemeli);
- a központi tároló „arató” (harvester) modulja időszakosan [8] „megnézi”, hogy van-e gyarapodás az adott forrásban;
- ha van, akkor begyűjti a központi tárolóba;
- a központ a begyűjtésről visszajelzést ad.

Z39.50 vagy SRW/SRU [9] alapú online (valós idejű) lekérdezés

Elképzelhető, hogy bizonyos katalógusokat célszerű csak ilyen módon becsatornázni a rendszerbe. Ez az ún. elosztott vagy „virtuális” modellt követi (l.

KözElKat vagy HunKat és a MOKKA-R bizonyos részei) és tulajdonképpen a működés jellegét tekintve a begyűjtéseshez hasonlít annyiban, hogy a műveletet a központ indítja. Ebben az esetben a rekord lekérdezése valós időben történik, a központban nem tárolódik a rekord (virtuális rekord) és a duplumellenőrzésnek is valós időben kell megtörténnie (az IMOLA adatbázisához képest jóval kisebb eseti rekordhalmazon). [10] A Z39.50 mellett szóba jöhet a korszerűbb SRW³³ vagy SRU³⁴ protokoll használata is.

Kötegetelt feltöltés (batch)

A hazai könyvtári informatikai helyzetet ismerve elmondható, hogy a jelenlegi MOKKA és az ODR könyvtárak jelentős része (ha nem a teljessége) olyan könyvtári szoftvert használ, amely alkalmas, vagy könnyen alkalmassá tehető a közvetlen rekordtárolásos, vagy a begyűjtéses módszer használatára. Az OAI szerver aránylag egyszerűen, kis ráfordítással implementálható [11], a Z39.50 szerver pedig a legtöbb rendszerbe be van építve. Ugyanakkor elég sok – főként kisebb, esetleg közepes méretű – könyvtár használ még ma is olyan rendszert, amelyik nem alkalmas a fenti két módszer szerinti begyűjtésre, ezért más megoldásra van szükség. Hangsúlyozom azonban, hogy ez csak átmeneti „könnyítés” lehet, és erőteljesen sarkallni kell a könyvtárakat (további források megpályázásával is), hogy könyvtári rendszerüket tegyék alkalmassá (vagy ha ez lehetetlen, cseréljék le olyan rendszerre, amely alkalmas) az automatizált, begyűjtéses módszer használatára. Ennek elsődleges oka az, hogy ez a működés nem automatizálható, a művelet a tagkönyvtár kezdeményezésén múlik, és annak elmaradása esetén nem oldható meg a gyarapodás megjelenése a központi tárolóban. További hátránya, hogy a MOKKA azonosítók nem íródnak be a rekordokba, sőt az sem jelezhető, hogy a MOKKA-ba került-e a rekord. A MOKKA-ban való jelenlétről csak „külső” statisztikai kimutatás útján kapnak visszajelzést.

A kötegetelt feltöltéses módszer működési lépései:

- a feldolgozó könyvtáros első lépésben megnézi, hogy a dokumentum szerepel-e a központi tárolóban;
- ha igen, akkor letölti onnan és ellátja a helyi adatokkal;
- ha nem, akkor leírja helyben (előtte természetesen megnézi, hogy van-e más forrásban és ha igen, akkor átemeli);
- bizonyos időközönként (hetente, havonta) a feldolgozó könyvtáros (vagy a helyi rendszergazda,

ez megállapodás kérdése) exportálja a katalógusból a gyarapodást MARC formátumban [12], és azt egy kötegben (egy fájlban) feltölti a központi tárolóba; célszerű erre egy jól kezelhető, webes felületet biztosítani az FTP szerver helyett;

- a feltöltés sikeréről (sikertelenségéről) a központ visszajelzést ad;
- a feltöltött állomány olyan helyre kerül, ahonnan egy algoritmus megadott időben (a kisebb terhelés érdekében lehetőleg éjszaka) elindít egy beolvasási folyamatot, aminek során a MARC rekordok importálása megtörténik a központi tárolóban;
- az importálás befejeztével a rendszer visszajelzést küld a könyvtárnak a betöltést illetően (statistika, hibák stb.).

A duplumellenőrzés problémája

Végignézve a fenti négy működési metódust, világossá válik, hogy a duplumellenőrzés mindegyik esetben lényegi kérdés. Még a központi rekordtárolásra jogosultak esetében is szükség van erre. Csak akkor lehetne elkerülni, ha a tagok kizárólag egy közös adatbázisban dolgoznának és nem is lenne helyi katalógus (I. Vajda Erik idézett tanulmánya, ami ezt a kérdést részletesen taglalja), vagy a helyi katalógusban nem lehetne rekordot felvenni, csak és kizárólag a központiból letölteni. Mivel a hazai gyakorlat nem ezt követte, azzal kell számolnunk, hogy helyben működő integrált könyvtári rendszerekben folyik a munka, és az ezekben épülő katalógusokat kell egyesítenünk. Duplumellenőrzésre tehát mindig szükség van, még a közvetlen központi tárolás esetén is, ugyanis semmi nem biztosítja, hogy tévedésből nem olyan rekordot írt le a könyvtáros, ami mégiscsak létezett már a központi tárolóban. Ha ez történt, akkor a rendszer nem engedi beszúrni a rekordot, és visszajelzést ad a könyvtárosnak. A többi gyarapodási módszer pedig világosan mutatja, hogy szükséges a duplumellenőrzés, mielőtt a rekord a központi tárolóba kerülne.

Jelen tanulmányban nem vállalkozom a duplumellenőrzés algoritmusának részletes bemutatására. Az eddigi gyakorlat alapján kijelenthető, hogy a közös rendszer egyik kulcskérdése ez, amire a részletes rendszerterv kidolgozása során nagy hangsúlyt kell helyezni, és természetesen fel kell használni az eddigi tapasztalatokat és ezek alapján tovább finomítani az algoritmust. Van azonban néhány pont, amit mégis szeretnék kiemelni. Ezek:

- Az eminens rekord. A jelenlegi MOKKA-konceptióban is jelentős szerepet játszik az „eminens” rekord fogalma. Ez azt jelenti, hogy különböző szempontok alapján (a rekordot előállító könyvtár szakmai besorolása, a rekord teljessége, minősége, megfelelése a MOKKA szabályainak stb.) minősítik a rekordokat, és kijelölnek egyet, amely a központi adatbázisban tárolódik. A többi rekord ehhez viszonyítva lesz duplum, és ezeket nem tárolják, hanem csak a leőhely-információk íródnak az eminens rekordhoz. Lehetséges, hogy a továbbfejlesztett duplumellenőrzésnek is ez maradhat az alapja, de az IMOLA-konceptió kidolgozása során felmerült egy ettől eltérő megoldás is, amit az alábbiakban szeretnék ismertetni.
- A virtuális rekord. Elképzelhető egy olyan algoritmus, amely abból indul ki, hogy nem jelölünk ki eminens rekordot, hanem a beérkező rekordokat mind tároljuk az adatbázisban (vagy, ha nincs központi rekordtárolás, akkor az online lekérdezés eredményét egy ideiglenes tárolóban). Ezeket a rekordokat megvizsgálva, a mezőket összehasonlítva a rendszer képez egy „eszmei” rekordot, amit virtuálisnak is mondhatunk abból a szempontból, hogy egyetlen rekordszolgáltató tagkönyvtár rekordjával sem azonos, hanem azokból képzett, mintegy azok felett álló entitás. Ebben az esetben a szolgáltatási rétegben több szint képzelhető el:
 - konkrét, „szüretlen” rekordok, amelyek pontosan megegyeznek a tagkönyvtárak által szolgáltatott rekordokkal (bibliográfiai rekord szintje);
 - virtuális, „eszmei” rekord, amely a konkrét rekordok felett létező entitás, és amely tökéletesen leírja a dokumentumot (lehet, hogy ez teljesen, vagy szinte teljesen azonos lesz valamelyik konkrét bibliográfiai rekorddal);
 - mű szintű virtuális rekord: az eszmei rekordok felett létező entitás, amely összefogja az azonos művek különböző inkarnációit (kiadásait), legyenek azok önállóak (monografikus szintűek), vagy részdokumentumok. Ezen a ponton rendkívül izgalmas, új lehetőségként jelenik meg az FRBR szintű szolgáltatás.³⁵

A virtuális rekord előállításának módja szerint annak különböző nézeteiről is beszélhetünk [13]:

- algoritmussal előállított nézet, amikor minden rekordmezőben egy (a legjobbnak vélt) adat áll;
- unió, amikor minden mezőben egy lista van, az esetlegesen eltérő értékeket is tartalmazva, a nagyobb számban előfordulókat előre

sorolva (ebből akár kézzel is előállítható egy rekord);

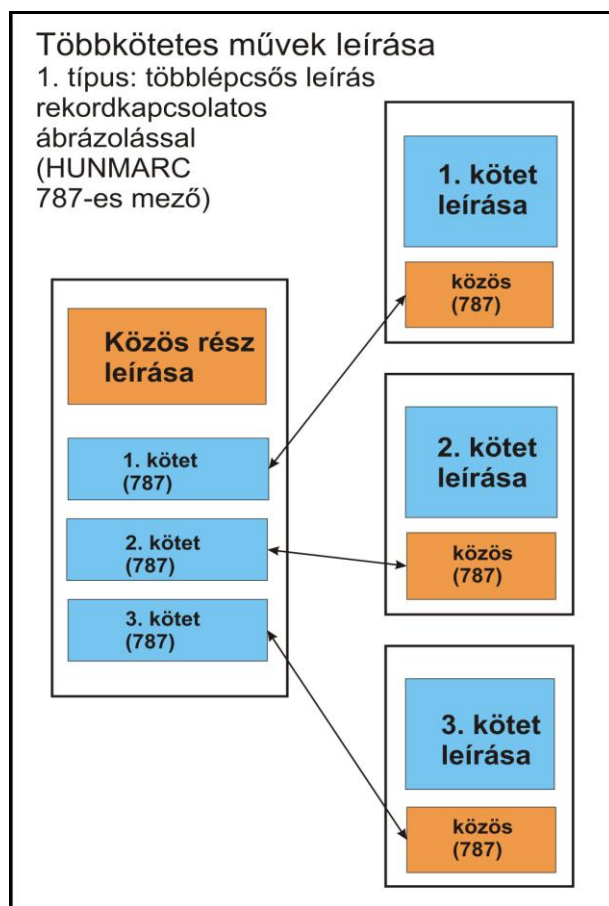
- metszet, amikor minden mezőben csak az azonosan leírt adatok szerepelnek;
- ezekre a nézetekre akár web2-es, interaktív alkalmazás is építhető, amikor a használó maga döntheti el, hogy melyik nézetek „használja”.

• Többkötetes művek

A duplumellenőrzés kérdéskörében külön fejezetet érdemel a többkötetes művek reprezentálásának problematikája. Erre vonatkozóan néhány gondolatot szeretnék kifejtetni. Mint az egyik hazai könyvtári rendszer oktatója – egyúttal a legtöbb hazai rendszer bizonyos szintű ismerője –, azt tapasztalom, hogy a hazai gyakorlatban a többkötetes művek leírásának három, egymástól jelentősen különböző módszere létezik (és ezeknek bizonyos alesetei és variációi is előfordulnak, még ezen a ponton nem is beszélve az azonos módszert követő, de mégis, bizonyos részletek kérdése tekintetében eltérő gyakorlatot folytató könyvtárakról). Ezek a módszerek a következők:

- Rekordkapcsolatos ábrázolás (bibliográfiai rekordkapcsolat a 787-es mezőn keresztül). Ez az OSZK hivatalos feldolgozási módszere, egyúttal a HUNMARC szabvány is ezt ajánlja. Az OSZK-n kívül elég sok könyvtár alkalmazza, amelynek rendszere lehetővé teszi ezt az ábrázolást és a HUNMARC-ot veszi a feldolgozás alapjául. [14] Címleírási összefüggésben ez a „többlépcsős” leírásnak felel meg: a közös leírás kap egy rekordot (ez monografikus szintű lesz), majd minden egyes kötet leírása is külön rekordba kerül (alárendelt, rész szint), végül ezeket a kötetrekordokat a 787-es mezőn keresztül összekötjük a közössel (a köteteket nem kötjük össze egymással). A reláció reflexív, tehát a közös felől látszódnia kell a köteteknek, és viszont, a kötetek felől látszódnia kell a közös leíró rekordnak mint relációnak. Amellett, hogy ez egy „szép” megoldás (mert szépen mutatja a relációkat), van egy olyan sajátossága, amiből a közös rendszer építése során igen sok probléma adódik. Nevezetesen: ha egy könyvtári adatbázisban rekordokat tárolunk, akkor a rekordok kapnak egy azonosítót. A könyvtári rendszerek ezen az azonosítón keresztül kapcsolják össze a bibliográfiai rekordokat (jelen esetben a közös rekordot a kötetekével). Amíg ez egy rendszeren belül marad, nincs baj. Amint azonban rekordot cserélünk – és a közös rendszer építése során éppen ez törté-

nik –, ezek a rekordazonosítók érvénytelenné válnak, „lógnak a levegőben”, a közös adatbázisban új azonosítót kell kapniuk, és kapnak is. Csakhogy itt – a jelek szerint – óriási a hibalehetőség. A probléma kombinálódik egy további „kellemetlenséggel”. Ha ugyanis a kötetnek nincs önálló címe, akkor nem lehet 245-ös (Cím és szerződési közlés) mezőt létrehozni a rekordban. Ez már a helyi rendszerben is gondot jelenthet (bár megoldható), ugyanis a könyvtári rendszerek szinte kivétel nélkül a 245-ös mezőt alapul véve mutatják a bibliográfiai rekordokat a keresés találati halmozában, vagy a címek böngészése során. Nyilvánvaló, hogy a cím nélküli rekordok („fej nélküli lovasok”) megjelenítése problematikus. Úgyszintén az indexben máshol megjelenő közös és kötetrekordok együtt szemléltetése is nehezebb. A közös rendszerben ez a probléma még élesebben jelentkezik és kombinálódik azzal, hogy a forrásrekordok nagy része nem is ezt az ábrázolást követi. Ezt a típust szemlélteti a 4. ábra.

4. ábra Háromkötetes mű leírása rekordkapcsolatos ábrázolással

- Többkötetes mű egy rekordban. A rekordkapcsolatos ábrázolástól merőben eltérő metódust használ a MARC21 (korábbi USMARC) alapú feldolgozást követő könyvtárak zöme. [15] Erre a feldolgozásra az a jellemző, hogy a többkötetes művet egyetlen rekordban írják le, amely tartalmazza a közös és a kötetadatokat is. A kötetadatok (bizonyos adatelemek szegmentáltan, almezőkre bontva) az 503-as mezőbe kerülnek. Annyi ilyen mező képződik, ahány kötet van. Ez a leírás is a „többlépcsős” címleírási szabályt követi, viszont a „több lépcsőt” egy rekordban valósítja meg. Ezt a típust szemlélteti az 5. ábra.

2. típus: többkötetes mű többlépcsős leírása egyetlen rekordban (USMARC/MARC21 503-as mező)

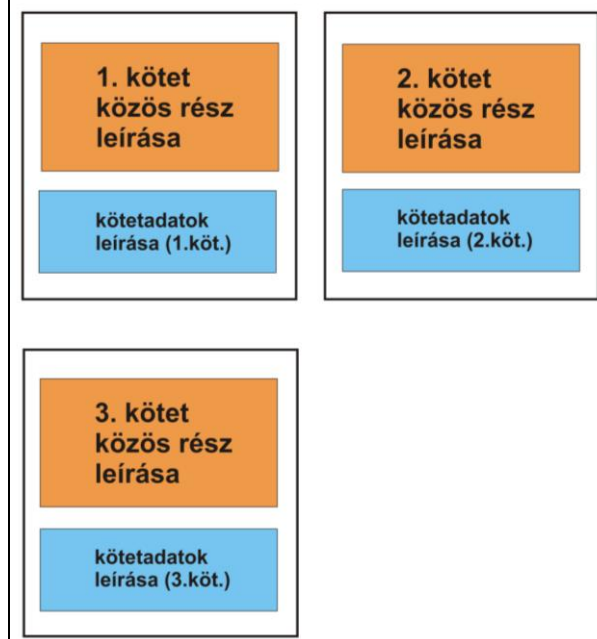

5. ábra Háromkötetes mű leírása egy rekordban

- Többkötetes mű minden egyes kötete egy külön rekordban. Bizonyos könyvtári rendszerekben kialakult az a feldolgozási módszer, hogy a többkötetes műnek minden kötetét önálló rekordban írják le. Ebben felveszik mind a közös, mind a kötetadatokat. Ez a módszer az „egylépcsős” címleírási elvet követi, és mint ilyen, teljes mértékben szabványosnak (ma már inkább szabályosnak) mondható. Előnye, hogy nincs szükség rekordkapcsolatra, ami a rekordcserét megnehezíti, és a kötetek mégis önálló rekordban vannak, a címindexekben szépen egymás után következnek, és a kötet cím nélküli rekordok is szépen megjelennek, hiszen közös címe a több-

kötetes kiadványnak mindenképpen van. Ezt a típust szemlélteti a 6. ábra.

3. típus: többkötetes mű egylépcsős leírása több kötetrekordban (1 kötet = 1 rekord)

6. ábra Háromkötetes mű leírása három kötetrekordban

A fentiekből adódik, hogy hatékony, igazán sikeres duplumellenőrzés elképzelhetetlen a többkötetes műveknek a központi rendszerben történő egységes ábrázolása nélkül. Ezt „mindenki” tudja (aki a kérdéssel foglalkozik), ennek ellenére a gyakorlatban – ezen a ponton – a MOKKA „elvérzett”, a többkötetesek betöltése hallatlan nehézségekbe ütközik, több tagkönyvtár esetében el is marad. Mi lenne a megoldás?

A megoldás nem könnyű, ennek ellenére kísérletet teszek rá, hogy felvázoljam. Elvileg jelenleg minden szolgáltató könyvtárnak az 1. típus szerint kellene küldenie a rekordokat, de ez nem valósul meg, vagy ha megvalósul is, a rekordkapcsolatok MOKKA-n belüli leképezése eddig nem sikerült. Tovább nem erőltetve ezt, a tagkönyvtárak rekordjait fogadni lehetne eredeti exportállapotukban, a fenti három ábrázolásmód valamelyikében. [16] Az IMOLA új, központi tárolójában viszont a három nagy (és a többi, a fenti három a eseteként felfogható) feldolgozási metódust egységes ábrázolási móddal kellene reprezentálni. A munkafolyamat lépései:

- Felismerni, hogy a rekord többkötetes, illetve hogy annak közös vagy kötetrekordja. A felismerésnél nehézséget jelenthet, hogy éppen a 3. típusnál – ami egyébként adatmodellezési szempontból a legkívánatosabb lenne – ezt nem lehet a rekordból minden további nélkül eldönteni. Itt ugyanis nincs olyan kód a rekordfejlében (bibliográfiai szint = „d”), vagy olyan mező a rekord leíró részében (787 az 1. típusnál, 503 a 2. típusnál), ami egyértelműen megmondja, hogy többkötetes rekordról van szó. Ennek megoldása az lehetne, hogy a HUNMARC továbbfejlesztésével egy olyan, egyértelmű jelölőt vezetünk be, amelyik megmondja, hogy az ilyen, 3. típusú leírást tartalmazó rekord többkötetes mű kötetét reprezentálja.
- Eldönteni, hogy a rekord a fenti 3 típus közül melyikbe tartozik.
- Annak megfelelően „kezelni” a rekordot: lefordítani a közös „nyelvre”.
- Csak ezután kerülhet sor a duplumellenőrzésre.

Hogy a „közös nyelv” a három típus közül melyik legyen, esetleg egy jól kidolgozott negyedik, azt nem egyszerű eldönteni. Jelenleg a MOKKA szigorúan tartja magát (elvben) a rekordkapcsolatos ábrázoláshoz, csak hogy a gyakorlatban ez – ahogyan látható – továbbra is megoldatlan bonyodalmakat okoz. Szerintem központi rendszerben a 3. típus (többkötetes mű minden egyes kötete egy külön bibliográfiai rekordban leírva) lenne ideális. Ez ugyanis „megszabadít” a rekordkapcsolatok nyűgétől, ugyanakkor minden kötet önálló rekordban kap leírást. [17] Ez még azzal az előnnyel is jár, hogy ha a forráskatalógusban nincs meg egy ilyen mű valamennyi kötete, akkor is könnyebben „megtalálhatja” a rekordját a központi adatbázisban, mint a másik két típus bármelyike esetében. A kérdés eldöntése és a pontos algoritmus kidolgozása fejlesztők és könyvtárosok együttműködő munkacsoportjában képzelhető el.

MOKKA modul

Ahogyan az IMOLA alapelveinek bemutatása során írtam, a koncepció lényegi gondolata a többretergűség és a modularitás, ami azt jelenti, hogy az egységes alapon több szolgáltatási szint és funkció valósítható meg. Az egyik ilyen szolgáltatási modul a MOKKA. Ez a szolgáltatási modul önmagában is összetett. Az egyik funkcionálitása a központi adatbázis épülése, a másik a rekordszolgáltatás. A központi tároló gyarapodási metódusainak bemutatása során felvázoltam a működés lépéseit az egyes metódusok vonatkozásában, ezért ennek

megismétlésétől itt eltekintek, ugyanis ez teljes mértékben lefedi a MOKKA modult az adatbázis építő, szolgáltató könyvtár vonatkozásában. A szolgáltató könyvtár természetesen egyúttal a szolgáltatás használójának szerepében is megjelenik, és a kettő nem is választható el élesen, hiszen a központi tároló gyarapítása minden esetben azzal kezdődik, hogy a feldolgozó könyvtáros meggyőződik róla, nincs-e már meg a tétel a központi, és ha megvan, akkor onnan letölti.

A MOKKA modul másik összetevője a rekordszolgáltató funkció, amikor a MOKKA a rekordok forrása. Ez több „helyen”, több szolgáltatási módozatban valósulhat meg:

- a könyvtári rendszer feldolgozó moduljába építve (ekkor mintegy oda-vissza kapcsolat van, a tagkönyvtár adja és kapja a rekordokat);
- webes felületen (az IMOLA egészébe ágyazva, a MARC rekordok letölthetők a keresés találati halmazából);
- Z39.50 szerverként (bármely könyvtár használhatja, ha erre alkalmas a rendszere);
- OAI szerverként (NDA vagy EU szolgáltatási pontok felé);
- egyéb, később megvalósítandó metódus (fel kell rá készülni, hogy a jövőben megszülető, egyéb protokollok is illeszthetők legyenek). [18]

ODR modul

Az ODR modul az IMOLA szolgáltatási halmazban kétféleképpen jelenhet meg:

- A jelenlegihez hasonló webes felület segítségével, amely az IMOLA egységes keresőfelületébe integrálódik. Ennek működése a jelenlegi, már kialakított ODR funkcionálitást oldja meg, kiegészítve esetleg újabb lehetőségekkel, elsősorban az olvasói igények újabb, web2-es követelményekhez igazodó teljesítésével.
- Nyílt és modern kommunikációs protokoll segítségével, amelyet az integrált rendszerek szállítói a saját rendszerükben leprogramozva lehetőséget adnak a könyvtárosoknak arra, hogy az ODR műveletek az adott integrált rendszeren belülről indítsák, mégis mindvégig egy zárt ODR munkafolyamatban maradjanak. A helyi könyvtári rendszer így interaktív kapcsolatban állna az IMOLA ODR moduljával, adatokat fogadna és küldene. A metódus pontos kialakítására további – az integrált könyvtári rendszerek szállítóival és a könyvtáros szakma képviselőivel közösen létrehozott munkacsoport keretében történő – konzultációk során kerülhetne sor. Első megközelítésben három lehetőséggel számolhatunk: ILL³⁶

szabvány alkalmazása, NCIP³⁷ alkalmazása, az előző kettő (vagy azok egyike) alapján egy harmadik, hazai implementáció elkészítése és bevezetése.

E két módszer párhuzamosan működhetne addig, amíg valamennyi ODR könyvtár rendszerét fel nem készítik az említett nyílt kommunikációs protokoll használatára. A webes felület természetesen azután is megmaradhatna, hiszen az olvasók, „ügyfelek” kiszolgálása, az OLA funkciók továbbra is azon bonyolódhatnak. A rendszerbe további innovációként beépíthető lenne földrajzi relevancia és/vagy könyvtárakhoz rendelt partner preferencialisták kezelése is (pl. a KKK postaköltségek optimalizálása érdekében). A helyi integrált rendszerbe modulként beépülő szoftveres támogatást lehetne adni továbbá az elektronikus dokumentum-továbbításhoz is. [19] Fontos szempont az olvasóközpontúság (ezt a portál program is kiemelten kezeli), amelyet a könyvtárközi kérések online és mobil alapú (web, wap, sms) követési lehetőségével lehetne megerősíteni. Az ODR célkitűzései között szereplő, a „könyvtárak gyűjteményéből kivont dokumentumok hasznosítása” téma támogatására is innovatív felületet lehetne kialakítani.

OLA modul

Az OLA modulról már nem szükséges sokat írni. A MOKKA és az ODR modul helyes kialakítása és működése ugyanis mintegy implikálja az országos lelőhely-adatbázis megvalósulását. Elképzelhető, hogy ennek az IMOLA portál felületén egy külön nézet (menüpont) felelhetne meg, amelyen különösen differenciált (földrajzi hely, könyvtár típus, gyűjtőkör, egyéb speciális szempontok szerinti) kereséseket lehetne végezni, de tulajdonképpen mind a MOKKA, mind az ODR felület szolgálhatna egyúttal az OLA keresések és tájékoztatás teljesítésére is.

Interaktív web2.0 funkciók

Ez a modul egyelőre kidolgozatlan, célja, hogy a Könyvtárportál program keretében megvalósuló webes szolgáltatásokkal interaktív kapcsolatba tudjon lépni, annak szolgáltatási pontjai közül néhányat meg tudjon jeleníteni az IMOLA webes felületén, és ugyanakkor maga is szolgáltatson adatokat a Könyvtárportál számára. Természetesen a Könyvtárportáltól független web2-es szolgáltatások kialakítása is lehetséges. Ezeket a fejlesztéseket ésszerűen össze kell majd hangolni.

A megvalósítás lehetősége: a 2008-as TÁMOP-3.2.4 pályázat alapján

A hazai könyvtárügy nagy lehetőségét jelenti a 2008-ban kiírt TIOP-1.2.3 és TÁMOP-3.2.4 pályázatcsomag. Az első az infrastruktúra fejlesztését, a második a szolgáltatások fejlesztését támogatja. A pályázatok elbírálása a cikk írásának pillanatában még folyamatban van, sok reménykedő könyvtáros várja azok eredményét. Témánk szempontjából kiemelt szerep jut két, a TÁMOP-3.2.4 keretében meghirdetett pályázatnak. Az egyik a MOKKA, a másik az ODR megújítását célozza. (A MOKKA szervezeti változásairól és az említett pályázati háttérrel részletes tájékoztatót talál az olvasó *Bánkeszi Katalin* 2008-ban megjelent TMT cikkében.³⁸)

Nagy lehetőség ez a hazai könyvtárosság számára, ugyanakkor bizonyos veszélyeket is hordoz. Az egyik veszély az, hogy a jelentős pályázati források felhasználása során nem valósulnak meg az igazán innovatív fejlesztések, hanem csak a meglévő rendszerek kisebb átalakítása, javítása történik meg. Ez azért lenne különösen hátrányos, mert a jelenlegihez hasonló finanszírozási lehetőség – minden ésszerű feltételezés szerint – csak hosszú évek múlva áll majd újra a szakma rendelkezésére. A másik veszély (az elsővel szoros összefüggésben), hogy a MOKKA és az ODR fejlesztések továbbra is két szálon futnak, aminek eshetőségét az is előre vetíti, hogy két pályázat keretében írták ki őket, és két fenntartó alá (OSZK, DEENK) tartoznak. Ez elvben még nem zárna ki a fejlesztés erőinek egyesítését, maximális összehangolását, de a bizonytalansági tényezőt nagymértékben növeli.

Konklúzió

Remélem, hogy a hazai közös katalogizálási törekvések – ha mégoly vázlatos – áttekintése nem volt hiábavaló, és biztos vagyok abban, hogy az IMOLA-konceptió bemutatása hasznos és szükséges volt. Hogy az események merre haladnak, megvalósul-e ez a koncepció, vagy más történik, esetleg csak részleteiben valósul meg, azt nem tudom. A legrosszabb az lenne, ha minden maradna a régiben, megmaradna a MOKKA és az ODR párhuzamossága, és vágyálom maradna a valódi, teljes OLA. Nagyon remélem, hogy nem így történik, és az IMOLA-konceptiót – vagy legalább az abban felvetett ötletek, javaslatok jó részét – sike-

rül megvalósítani. Ehhez szerettem volna hozzájárulni cikkem megírásával és közzétételével.

Irodalom és hivatkozások

- ¹ VAJDA Erik: Osztott (közös) katalogizálás Magyarországon. NWS előadás, 1997.
<http://www.niif.hu/rendezvenyek/networkshop/97/tartalom/NWS/3/1/index.htm>
- ² VAJDA Erik: A műszaki szakterületen tervezett osztott katalogizálás jelenlegi helyzete, a fejlődés irányai és a megvalósítás feltételrendszere. = TMT, 41. köt. 3–4. sz. 1994. p. 99–108.
http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3278&issue_id=428
- ³ BALÁZS László – BURGERMEISTER Zsolt: A Közös Elektronikus Katalógus NIIF-es és TEMPUS-os élete. NWS előadás, 1997.
<http://www.niif.hu/rendezvenyek/networkshop/97/tartalom/NWS/3/2/index.htm>
- ⁴ A KözElKat keresője.
<http://www.bibl.u-szeged.hu/kozelkat/>
- ⁵ A KözElKat V2 keresője.
<http://www.eduport.hu/kozelkat/>
- ⁶ BAKONYI Géza: VOCAL – A Corvina könyvtárak osztott katalogizálási rendszere. = Könyvtári figyelő, 9.(45.) köt. 2. sz. 1999. p. 256–267.
http://www.ki.oszk.hu/ki/kfarchiv/1999/2/bakonyi_h.html
- ⁷ VAJDA Erik: Közös (osztott) katalogizálás – közös (központi) katalógus. (Terminológia, tipológia, stratégia). – Könyv, könyvtár, könyvtáros (3K), 9. köt. 2. sz. 2000. p. 28–39.
http://www.ki.oszk.hu/3k/19972006/valcikkek/valcikk/ek0002/vajda_e.html
- ⁸ MOKKA
<http://www3.mokka.hu/>
- ⁹ BAKONYI Géza: A Magyar Országos Közös Katalógus projekt első szakaszának tapasztalatai. = TMT, 50. köt. 5. sz. 2003. p. 191–197.
http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=1943&issue_id=55
- ¹⁰ KOLTAY Klára: Mi újság a MOKKA háza táján? 2. A MOKKA és a tagkönyvtárak. = TMT, 55. köt. 10. sz. 2008. p. 455–460.
- ¹¹ ODR
<http://odr.lib.klte.hu/>
- ¹² Forrás: <http://www.ki.oszk.hu/107/page.php?49>
- ¹³ KOLTAY Klára: Hogyan használjuk az Országos Dokumentumellátási Rendszer Lelőhely-adatbázisát? = Könyvtári Levelező/Lap, 14. köt. 2. sz. 2002.
<http://epa.oszk.hu/00300/00365/00003/pdf/02-11.pdf>
- ¹⁴ MOKKA-ODR Nyílt Fórum az MKE 40. Vándorgyűlésén (Szombathely, 2008. július 25.)
<http://www3.mokka.hu/?q=mokka/odr>
- ¹⁵ MOKKA-R
<http://www.eruditio.hu/mokka-r/>
- ¹⁶ KEVEHÁZI Katalin: Mi újság a MOKKA háza táján? 3. A régi nyomtatványok és kéziratok adatbázisa. = TMT, 56. köt. 3. sz. 2009. p. 111–117.
- ¹⁷ Theca
<http://biblio.osb.hu/>
- ¹⁸ Szirén központi adatbázis
http://www.sziren.com/index_sziren.htm
- ¹⁹ Szikla
<http://www.szikla.net/hun/index.php>
- ²⁰ HunKat
<http://www.hunkat.hu/hunkat2tree/index.jsp>
- ²¹ TÓTH Kornél: A HunTéka könyvtárak közös katalógusa: www.hunkat.hu. - NWS előadás 2005.
<https://nws.niif.hu/ncd2005/docs/0nj/nj35.htm>
- ²² Elosztott könyvtári rendszerek megvalósítása a Z39.50 és az OAI protokoll használatával. NWS előadás 2004.
<https://nws.niif.hu/ncd2004/docs/0nj/nj15.htm>
- ²³ Monguz
<http://www.monguz.hu/>
- ²⁴ MetaLib
http://www.exlh.hu/termek_met.htm
- ²⁵ HUMANUS
<http://www.oszk.hu/humanus/index.html>
- ²⁶ Forrás: <http://www3.mokka.hu/?q=human/nyitolap>
- ²⁷ URL: <http://konyvtar.info/utca/>
- ²⁸ Könyvtárportál
<http://konyvtar.info/terv/>
- ²⁹ Portál program
<http://www.ki.oszk.hu/107/download.php?view.274>
- ³⁰ KOLTAY Klára: Mi újság a MOKKA háza táján? 4. Új szerver, új adatbázis. = TMT, 56. köt. 4. sz. 2009. p. 167–173.

- ³¹ KÁRMÁN László: IMOLA : Integrált MOKKA2, ODR2 és OLA. – MOKKA-ODR Nyílt Fórum az MKE 40. Vándorgyűlésén (Szombathely, 2008. július 25.)
http://www3.mokka.hu/files/doc/odr_forum/monguz_MOKKA-ODR_forum.pdf
- ³² Részletes bemutatása az Openarchives.org honlapján.
<http://www.openarchives.org/>
- ³³ SRW/SRU információk a TechEssence:
<http://techessence.info/node/48>
és az OCLC honlapján:
<http://www.oclc.org/research/projects/webservices/default.htm>
- ³⁴ AZ SRU hivatalos honlapja:
<http://www.loc.gov/standards/sru/>
- ³⁵ FRBR = Functional Requirements for Bibliographic Records. Magyar nyelvű:
<http://www.oszk.hu/hun/szakmai/frbr/frbr.pdf>,
angol nyelvű:
<http://en.wikipedia.org/wiki/FRBR>
- ³⁶ ILL = Interlibrary Loan; információk az IFLA honlapján:
<http://www.ifla.org/II/ill.htm>
- ³⁷ NCIP = NISO Circulation Interchange Protocol (NISO = National Information Standards Organization); NCIP információk a NISO honlapján:
<http://www.niso.org/workrooms/ncip>
- ³⁸ BÁNKESZI Katalin: Mi újság a MOKKA háza táján? 1. = TMT, 55. köt. 7. sz. 2008. p. 303–308.
http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4925&issue_id=495

Jegyzetek

- [1] A szerző az egyik jelentős hazai könyvtári rendszer szállítójaként egyrészt közvetlenül tapasztalta a felsorolt problémákat, másrészt érdekelt a könyvtári szoftverpiacon, ezért a konkrét könyvtárak és a szállítók megnevezésétől ezen a ponton tartózkodik.
- [2] Itt ugyanaz a probléma jelentkezik, mint a MOKKA esetében: nem valósul meg a központi, országos szolgáltatás teljes rendszerfüggetlensége.
- [3] Ez az eredeti MOKKA-konceptióban is így volt, csak hogy a gyakorlat másfelé vezetett, ezért szükséges ezt a követelményt annyira kiemelni, ismételten hangsúlyozni.
- [4] Erre vonatkozóan külön tanulmányt kellene készíteni, ami megvizsgálná, hogyan lehetne minél job-

ban összehangolni a feldolgozást, és milyen lehetőségek vannak arra nézve, hogy ezt a gyakorlatba is átültessék.

- [5] Az NDA kezdettől fogva OAI alapon működik.
- [6] OAI-PMH = Open Archives Initiative – Protocol for Metadata Harvesting
- [7] Lehetséges, sőt kívánatos, hogy a könyvtári rendszer támogassa ezt a működési elvet, azaz először – valamilyen módon – „irányítsa” a feldolgozót a központi katalógushoz, és csak második lépésben engedje meg a helyi feldolgozást.
- [8] Ez történhet naponta (minimálisan), de akár óránként vagy gyakrabban is.
- [9] SRW = Search/Retrieve Web Service; SRU = Search/Retrieve URL Service
- [10] Hogy erre a megoldásra szükség van-e vagy sem, azt jelen tanulmány írója nem kívánja eldönteni, csak megemlíti, hogy az IMOLA hibrid modelljének kereteibe beilleszthető ez a működési metódus is.
- [11] Könyvtári rendszereket név szerint nem említve, a 3-4 „legnagyobb” most is tudja mind az OAI, mind a Z39.50 szerinti lekérdezést.
- [12] A hazai gyakorlatban elterjedt HUNMARC vagy MARC21 formátumban (a USMARC elavult, nem használatos).
- [13] Az itt felsorolt nézetek nem kidolgozott metódusok, hanem inkább a virtuális modellből kiolvasható további fejlesztési lehetőségek illusztrálására szolgálnak.
- [14] Ilyen az Aleph, a HunTéka, az Olib és a TextLib is, a teljesség igénye nélkül néhányat megemlítve.
- [15] Ezek egyáltalán nem elhanyagolható részét képezik a szolgáltató könyvtáraknak, ugyanis a Corvina rendszert használó könyvtárak mind ide tartoznak, köztük a DEENK (második nemzeti könyvtár) és több más, nagy egyetemi könyvtár.
- [16] Ez nem zárja ki azt, hogy az elsődleges, kívánt megoldás az legyen, hogy már az export előállítsa ezt a „közös nevezőként” szereplő változatot, de megengedné a modellt, hogy a könyvtár a saját ábrázolásmódjának megfelelően adja a többkötetes művek rekordjait.
- [17] A könyvtári állomány alapegysége (könyvtári egység) a kötet (ez lehet könyv, bekötött periodika évfolyam, de tágabb értelemben véve bármilyen monografikusan leírható egység). Ebben az ábrázolásmódban világos megfeleltetés lehetséges: egy

könyvtári egység (egy entitás) = egy bibliográfiai rekord. A másik két megoldásban ez nem valósul meg (vagy eggyel több rekord van, vagy összesen egy).

[18] Ilyen a jelenleg fejlesztés alatt álló „Könyvtárportál”, aminek keretében gazdag web2-es, interaktív funkciók kialakításán fáradoznak. Elképzelhető, hogy ezek a funkciók bizonyos módon megjelenhetnének az IMOLA webes felületén is, ahogyan az IMOLA szolgáltathatja legkézenfekvőbb módon az országos bibliográfiai és lelőhely-nyilvántartást a Könyvtárportál számára (amelynek egyik funkciója a központi katalógus).

[19] A sok helyen egyáltalán nem, vagy nehézkesen működő Ariel helyett.

Beérkezett: 2009. IV. 3-án.

Tóth Kornél
az MTA SZTAKI
tudományos munkatársa.
E-mail: tothk@sztaki.hu

Researchgate, a tudományos Facebook

A *Researchgate* célja, hogy a kutatók és tudósok szabadon tapasztalatokat cserélhessenek egymással, illetve kapcsolatot tarthassanak a kollégáikkal a világ minden tájáról.

A tavaly május óta elérhető tudományos közösségi portálnak ma már 120 000 regisztrált tagja van. „Összességében nemcsak növekvő taglétszámot, de aktivitásérősödést is megfigyelhettünk. A naponta elküldött meghívások már jóval meghaladják a regisztrációra jelentkezők számát. A regisztrált tagok több mint 30%-a volt a múlt hónapban aktív. A látogatók 34%-a új kapcsolatokat és kutatási partnereket keres, 37%-uk információk után kutat, 15%-uk a kollégáival tart kapcsolatot, míg 12%-uk más tudósokkal igyekszik együttműködést kiépíteni. Jelenleg a platformon több mint 1000 csoport működik, ezek különböző témák iránt érdeklődnek” – jelentette ki *Sören Hofmayer*.

A szakember elmondta, hogy a *Researchgate* kezdetei néhány évvel ezelőttre nyúlnak vissza. Az alapötlet *Ijad Madisch*től származik, aki egy kutatóprogram kapcsán megkereste a *Harvard Egyetemet*. A két tudós kapcsolatba lépett egymással és sikerült sok barátjukat és kollégájukat is megnyerniük az elképzelés támogatására. A platformot állandóan fejlesztik, és nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy a felhasználók javaslatait megvalósítsák. A profilokban a regisztrált tagok elhelyezhetik a tudományos munkáik linkjeit és az őket érdeklő munkák hivatkozásait.

Az oldal azonban nemcsak a kapcsolattartásban segíthet, hanem abban is, hogy két eltérő területen dolgozó, de mégis együttműködésre szoruló szakember (pl. egy virológus és egy rákkutató) megtalálja egymást. Ezek az emberek általában nem ugyanazokat a rendezvényeket keresik fel, nem is a hasonló tudományos folyóiratokban publikálnak, de így mégis megismerhetik egymást. Egy másik példa, hogy egy kanadai kutatónak gondjai vannak egy laboralkalmazással. Leírja az esetet az egyik csoport tagjainak és így sokkal előbb, akár percekben belül is segítséget kaphat, ahelyett, hogy egyedül próbálkozna. Ezekből a kapcsolatokból ezáltal az egész társadalom profitálhat.

Hofmayer közölte, hogy a projektet többek között a barátaik és a családjaik által nyújtott támogatásokból finanszírozzák. Hamarosan elérhető lesz a tudományos álláskereső szolgáltatás is, amely növelni fogja a forgalmat. Emellett a technológiájukat, mint egy intranetes kommunikációs platform alapját eladják a kutatóintézetek és az egyetemek számára. A fejlesztők nagy hangsúlyt fektetnek a nyílt hozzáférésre, így egy ideje minden megjelenő publikáció hozzáférhető bárki számára. A megjelentetett dokumentumok a szerző tulajdonában maradnak.

/SG.hu Hírlevél, 2009. augusztus 17. <http://www.sg.hul>

(SzP)